

Utdrag ur

FRÖJEL KYRKA GOTLAND VÅRD- OCH UNDERHÅLLSPLAN 2009

Ansvariga för vård- och underhållsplanen

Inför upprättandet av denna vård- och underhållsplan för Fröjel kyrka har kyrkan och kyrkogården besiktigats av undertecknad.

Ansvariga för vård- och underhållsplanens olika delar anges här nedan.

(Namn inom parentes anger dock att i planen endast använts där angivet besiktningsprotokoll eller åtgärdsprogram, upprättat av resp. namngiven konsult.)

Kyrkobyggnad	Arkitekt Jan Utas
Elinstallationer och åskskydd	(Elingenjör Peter Ström)
Kyrkogårdsmur	Arkitekt Jan Utas
Kyrkogård	Arkitekt Jan Utas
Växtlighet på kyrkogården	Antikvarie Eva Selin
Kalkmålningar	Ej utsedd
Stenarbeten	Ej utsedd
Inventarier av trä	Antikvarie Rebecka Svensson
Inventarier av metall	Antikvarie Rebecka Svensson
Inventarier av sten	Antikvarie Rebecka Svensson
Textilier	(Textilkonsultfirma Lotine)
Kyrkklocka/-or	(Ing. Ingvar Rohr)
Övriga inventarier	Antikvarie Rebecka Svensson

Källförteckning

Otryckta källor

Handlingar i Läns museet Gotlands fornsals arkiv, Visby

Inventering av inventarierna i Fröjel 2002 och 2007, utförd av Birgitta Lerberg m.fl.

Inventering av Fröjel kyrkogård, utförd 1996 av antikvarie Torsten Gislestam, Gotlands fornsal.

Fröjel kyrka invändig restaurering 2003 dokumentation, Peter Olsson.

Tryckta källor

Johansson, T. (red.), Inventarium över svenska orglar 1989:II, Linköpings och Visby stift, 1990.

Olsson, L., Enekvist, J., (red) Lär känna Fröjel – en socken på Gotland, 1999.

Lagerlöf, E., Svahnström, G., Gotlands kyrkor, 1991.

Rohr, I., Gotlands kyrkklockor och ringningsseder, 1985.

Söderberg, B. G., Gotländska kalkmålningar 1200-1400, 1971.

Svahnström, G., Svahnström, K., Måleri på Gotland 1530-1830, 1989.

Sveriges Kyrkor, Gotland bd III, 1942.

Utas, J., Om gotländska valv: examensarbete i arkitekturens teori och historia Chalmers tekniska högskola, 1971.

Händelselista

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.:	REF.
1000-tal?	Möjligen har den nuvarande stenkyrkan föregåtts av en träkyrka vilket de kristna gravar tyder på vilka man fann (1998) V om den nuvarande kyrkan och N om den nedlagda skolan. En källa i GF anger 1000-talet.	LKF, GF
1166	Årtal enligt Strelow.	SvK
1100-tal	Romanskt kor trol. med absid (SvK anser att 1166 ”träffar möjligen rätt – åtminstone för koret?” GK anger inget årtal).	GK, SvK
s. 1100-tal	Långhuset (del av bevarad takstol finns bevarad). SvK anger 1166?	GK, SvK
	Dopfunt av anonymmästaren Byzantios.	GK, SvK
t. 1200-tal	Tornet. Långhusets gavel genombryts och tornbågen får kanske redan från början sin spetsbågiga form (enl. SvK ”1222 anses som möjligt”).	GK, SvK
1222	Årtal enl. Taxuslistan.	SvK
1250?	N om kyrkan uppförs en tornartad stenbyggnad som prästgård eller som kastal eller kanske med båda funktionerna.	SvK
1270	Triumfkrucifixet av Öjamästarens skola.	SvK
	Kyrkogårdsmuren med den V stigluckan uppfördes nu eller något senare.	SvK
o. 1300	Koret och dess muralmålningar (enl. SvK uppfördes koret trol. omkr. 1270 då också målningarna i Lafrans Botvidarsons stil gjordes. Koret målades igen på ”1300-talets förra hälft”. GKM anger 1300-tals förra hälft och sent 1200-tal).	GK, GKM
	Triumfkrucifix (SvK anger sent 1200-tal, enl. LKF dateras krucifixet ”av vissa forskare till 1325-1335”).	GK, LKF
	Sakramentsskåp (enl. SvK trol. omkr. 1270).	GK
	Runristning på korets N vägg.	LKF
o. 1350	S:t Olofsskulptur (nu i Gotlands fornsal).	SvK
s. 1300-tal	Madonnaskulptur (nu i Gotlands fornsal), den stod möjligen på en sandstenspedestal.	SvK
1300-tal	Dopfuntscuppan (Fröjelgruppen), SvK anger i mitten av 1300-talet.	GK, SvK
1500-tal	Målades sidoaltarets gavel (blomdekor).	SvK

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.:	REF.
1600	Tillkom predikstolen enligt Säve och 1830-års inventarium.	GK, GKS, SvK
1604	Årtal på baldakinen.	GF
1630-tal	Målades sannolikt predikstolen (SvK anger sent 1500-tal).	GK, GKS
1634	Tillverkades altaruppsatsen av Peter van Eghen, biträdd av sonen Gert och Peter Cran.	GK, GKS, SvK
	Årtal skrivet på korportalen och på altaruppsatsens baksida.	SvK
1638	Årtal på vindflöjeln.	SvK
	Altaruppsatsen målades.	GKS, SvK
1649	Gravhäll lagd över Peder Grön.	LKF
1681	Timglas, förmodligen det samma som nu finns i Gotlands fornsal.	SvK
s. 1600-tal	Predikstolen målades, dessa målningar finns bevarade på pannåer i koret.	GKS, SvK
1600-talet	Bänkkvarteren målades.	SvK
1710	Väggskåpet i sakristian.	SvK
1760	En nummertavla inköptes.	SvK
1764	Tornbågen tillslöts med en brädvägg.	SvK
1765	Läktaren byggdes.	SvK
1766	Brädväggen i tornbågen målades av Nils Salin med draperier och rankor.	
1770	Ett plant bräddtak anordnades över långhuset.	SvK
1776	Hade en reparation av funten gjorts.	SvK
1794	Ny läktare byggdes.	SvK
1814	Sockenmagasin.	SvK
1816	Storklockan göts av Gerhard Hörner, Stockholm Enl. SvK omgöts).	GKR, SvK
1835	”Den delen av S tornmuren, som skall nedrifvas, utom de kvarlemnade hörnen, 17 alnars höjd, räknadt från banden (= hammarbanden å murkrönen) och 11 alnars bredd”. Även klockhålet (ljudgluggarna) måste enligt SvK vara nymurade, om än med gammalt material. (Tornet är uppfört i en sluttning vilket visat sig förödande för stabiliteten – en strävpelare stöttar upp den V sidan och den S muren syns ha rämnat och därför delvis förnyat som här ovan anges.)	SvK
1839	En 24-pipig ljuskrona av mässing köptes.	SvK

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.:	REF.
1845	Årtal på den gamla spiran (står i tornhuven).	Inskr.
1846	Korportalens lås.	SvK
1847	Korportalens dörrblad kläddes helt i plåt.	SvK
1848-50	D båda S fönstren togs troligen upp vid denna tid.	SvK
o. 1850	Bänkkvarteren målades.	SvK
1862	Ett fönsterprojekt utarbetat av E. E. von Rothstein synes ej ha utförts.	SvK
1864	Läste Säve texterna ”Diie Rostockers” och Skippers 1638” på två av bänkstolparna.	SvK
	Hängde triumfkrucifixet i triumfbågen.	SvK
1866	Anger Brunius att klockhålen (ljudgluggarnas) pelare är fyrkantiga, den N saknades.	SvK
1868	En stor reparation utfördes av tornbyggaren Nils Ardman i Ardre. Bl.a. nya takstolar.	SvK
1860-tal	Såg Säve de ännu inte överkalkade muralmålningarna.	LKF
	Kyrkan låg på en kal backe ”på yttersta kanten av bergsstrecken, hvilken der bildar en mycket hög, brådstupande backe, hvarpå man måste uppsträfvä för att ankomna till kyrkan”.	LKF
1872	På altaruppsatsen baksida står med blyerts att Hagstedt målade kyrkan 1872 samt ”Renoverad 1872 af G Engfeldt”.	Inskr.
1800-tal	Triumfkrucifixet målades.	SvK
	Predikstolen målades.	SvK
	Sittplatser anordnades utmed kyrkogårdsmurarna (vilka liknar strävpelare), en fröken Facht föranstaltade detta, hon lät också plantera hästkastanjer och lönnar utmed murarna.	SvK
1909	Mittposten i korets mittfönster förnyades.	SvK
	Byggmästare K. Pettersson ansvarade för följande åtgärder: stenspröjsverket av kalksten i korets S fönster renoverades, katedralglas sattes in i ett eller flera fönster och en kamin (Gurney) monterades, rören bilades in i murverket.	ATA
1935-38	En omfattande restaurering genomfördes efter förslag av arkitekt Erik Fant, Visby: Det plana brådtaket ovan långhuset ersattes av ett trätunnvalv. De två yttersta färglagren togs bort från predikstolen av konservator Alfred Nilsson som även behandlade triumfkrucifixet och korbänken. Muralmålningarna togs fram och konserverades av C. W. Pettersson. Brädväggen i tornbågen flyttades bakåt in i halva torndjupet och målningen kompletterades (1935). En muröppning gjordes från tornet till	GK GK, SvK ATA GKS GKM

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.:	REF.
1935-38	<p>långhusvinden (1935). Resterna av en fönsteromfattning från 1600-1700-talen blottlades. Den igenmurade norra långhusportalen frilades. Bänkkvarterens målningar togs fram av Alfred Nilsson (en tidningsartikel i GF anger att en Alfred Bergsten i Eksta påbörjade arbetet, han avled och hans bror slutförde arbetet – Karl Bergsten. En annan källa anger att byggmästaren hette Adolf Bergsten!). De synliga delarna av furuplankgolvet (i altarringen stenhällar) ersattes av gamla gravhällar, delvis ihopsamlade från socknens gårdar. Läktaren togs bort. Ny pelare i klockhålet (N ljudluggen). Triumfkrucifixet som hängde ovan kordörren, hängdes efter konservering åter i triumfbågen. Bänkarna byggdes om. Ny orgel byggdes (1934) av M. J. & H. Lindegren, Göteborg. Värmeledning med lågtrycksånga. Pannrummet anlades i marken i hörnet mot N långhusmuren. Berörd grundmur rengjordes och fogfylldes med c-bruk.</p>	<p>SvK</p> <p>SvK, GF</p> <p>SvK</p> <p>SvK, GF GF ISO</p>
1950	KBS godkände ett förslag till elinstallation.	GF
1955	Lillklockan göts av Gösta Bergholtz, Sigtuna.	GKR
1957?	Åskledare.	GF
1958	Utvidgades kyrkogården, grindarna och utvidgningen ritades av arkitekt Olle Karth, Visby. I N kyrkogårdsmuren (sannolikt medeltida murverk) togs ett hål upp med en grävmaskin.	GF, ATA
1962	Nytt faltak lades på långhuset.	GF
1963	Ny panna för oljeeldning anskaffades. Stuprör uppsattes och i samband därmed.	GF
1966	Förslag angående kyrkans avvattning – befintlig brunn med cementrör (under eller N om pannrummet), i övrigt singelbrunnar.	GF
1973	<p>Restaurering efter förslag av ing. Ingmar Holmström, Stockholm: Omläggning av yttertaken och reparation av tornhuvu. Fasaderna vitkalkades Ny värmeanläggning (dansk). Vindarna isolerades, brandskyddet förbättrades. Konservator E. Olsson rengjorde kyrkan invändigt (dopfont, väggar och valv med målningar). Ljuskrönorna renoverades, nya lampetter. Orgeln renoverades av Andreas Thulesius. Långhusets V del grävdes ut varpå man fann rester av ett kalkbruksgolv och stolphål. Nytt golv lades in i klockvåningen – tidigare lerskifferplattor(?) sammanfogade med kalkbruk. . En lyktstolpe utfördes av Anshelm Söderberg, Bjerges.</p>	<p>GK, GF</p> <p>GF</p> <p>LKF</p> <p>GF</p>
1990	Godkändes följande förändringar på kyrkogården: nya gravkvarter med tillhörande planteringar och att ta upp en öppning i den N kyrkogårdsmuren.	ATA

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.:	REF.
1993	En replik av Madonnaskulpturen tillverkades av Fred Flemming.	GF
2002	Lotine anordnade bättre förvaring för kyrkas textilier samt ombesörjde att textilierna rengjordes alt. konserverades.	GF
2003	En invändig restaurering genomfördes. Nya el-ledningar, armaturer och nytt el-värmesystem. Som en följd av dessa arbeten utfördes också åtgärder på snickerier, golv och bjälklag samt de putsade väggarna. Lösa och fasta inventarier konserverades (2005, se nedan). Nytt högtalarsystem installerades. Sakristians golv och bjälklag byttes då de var rötskadade, virke som blivit över från golvläggningen i Bro kyrka användes – kilformade bräder som oljades. Skadad puts lagades och avfärgades. Orgelavsatsen togs bort och nytt golv lades i tornrummet, golvet oljades. Skärmen som dolt den moderna orgeln togs bort för att synliggöra den gamla brädväggen.	GF
2005	Maria Ihrsén, Byggnadshyttan konserverade ett antal inventarier: tre tavlor som funnits på predikstolen, altarpupsatsen, predikstolen, nummertavla med tillhörande siffror, likvagn, fattigstocken och bekännelsepallen. Ett antal inventarier rengjordes: kyrkbänkarna, korbänken och sakramentsskåpet.	GF
2006	De båda medeltida träskulpturerna (S:t Olof och Maria) samt triumfkrucifixet konserverades av C. H. Eliason.	GF
	Ljuskronor, lampetter, ljusstakar m.fl. metallföremål restaurerades av Dahlströms Metallgjuteri HB.	GF
	En ny kormatta införskaffades.	GF

Förkortningar:

ATA	Riksantikvarieämbetets arkiv, Stockholm (24/10 2007).
GK	Lagerlöf, E., Svahnström, G., Gotlands kyrkor, 1991.
GKM	Söderberg, B. G., Gotländska kalkmålningar 1200-1400, 1971.
GKR	Rohr, I., Gotlands Kyrkklockor och Ringningsseder, 1985.
GKS	Svahnström, G., Svahnström, K., Måleri på Gotland 1530-1830, 1989.
ISO	Johansson, T. (red.), Inventarium över svenska orglar 1989: II, Linköping och Visby stift, 1990.
Inskr.	inskrift i kyrkan
LKF	Olsson, L., Enekvist, J., (red) Lär känna Fröjel – en socken på Gotland, 1999.
Muntl.	muntlig uppgift från församlingen
o.	omkring
s.	sent
SHM	Statens Historiska Museum
Strelow	Nilssøn Strelow, H., Cronica Guthilandorum, 1633.
SvK	Sveriges Kyrkor, Gotland bd III, 1942.
t.	tidigt